

Eilėraštis kaip komunikatas: Onės Baliukonės lyrikos komunikatyvumas

Skaistė Barkutė

Klaipėdos universitetas, Klaipėda University

S. Nėries g. 5, LT-92227, Klaipėda, Lietuva

E. paštas sbarkute@yahoo.it

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8444-9088>

Moksliniai interesai: moralės filosofija ir literatūra, XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūra

Scientific interests: moral philosophy and literature, Lithuanian literature of the late 19th and the first half of 20th century

Santrauka. Šiame straipsnyje bandoma atidžiau pažvelgti į poezijos meno kūrinį – eilėraštį – komunikacijos teorijos kontekste. Komunikacijos sąvokos daugiaprasmiškumas suponuoja požiūrių ir svarstymų gausą bei definicijos sudėtingumą. Egzistuoja dvi skirtingos komunikacijos studijų mokyklos – proceso ir semiotinė. Pirmoji į komunikaciją žiūri kaip į pranešimų perdavimą, antroji – reikšmių kūrimą ir keitimąsi jomis. Kadangi meno kūrinys yra laikomas komunikatu, tai jo perteikiamas turinys susieja dvasiniais ryšiais kūrėją ir suvokėją. Straipsnyje apžvelgta ir ištirta Onės Baliukonės eilėraščių kaip komunikato vieta procesinių ir semiotinių komunikacijos modelių struktūroje, taip pat aptartas meno kūrinio (eilėraščio) kaip pranešimo komunikatyvumas, informatyvumas, tikslingumas bei reikšmingumas. Atlikus tyrimą, įsitikinta, kad, nors O. Baliukonės lyrikoje dažnai žinia užkoduota išplėtotais ir siauro vartojimo kodais, poetė eilėraščiais aktyviai komunikuoja su skaitytoju, taip veikdama skaitytojo dvasinę būseną. Iškodavimas yra toks pat kūrybingas, kaip ir užkodavimas, todėl straipsnyje dėmesys kreipiamas ir poetės, ir skaitytojo reikšmių kūrimui.

Reikšminiai žodžiai: komunikacija; Onė Baliukonė; kodas; siuntėjas; gavėjas.

A Poem as a Communiqué: the Communicativeness of Poetry of Onė Baliukonė

Abstract. This article presents the creation of art – a poesy – in the context of the theory of communication. Multimeaning of the concept of communication supposes plenty of attitudes and considerations and complexity of definition. There exist two different schools of communication studies, one being the process school and the other being the semiotic school. The process school is cantered on the transmission of messages and understanding the effects of it. The semiotic school focuses on communication being a production and exchanging of meanings. It researches how messages and texts interact with people. Since the creation of art is considered as communiqué, so its conveying content relates with, a spiritual link a creator and a perceiver. The article discusses a poem as a communiqué, its place in the structure of the process and semiotic communication models. The article also discusses poesy as a message and its communicativeness, informativeness, and importance. O. Baliukonė's poetry was taken to implement this aim. The fulfilled research demonstrated that O. Baliukonė actively communicates with a reader through her poems. Decoding is the same creative process as encoding; thus, in this article, attention is paid to the poet's and also to a reader's creation of the meaning of a message.

Keywords: communication; Onė Baliukonė; code; transmitter; receiver.

Įvadas

Apžvelgus literatūrą komunikacijos tema, pastebimas teorijų prieštaravimas ir dalyko problemiškas. Apie tai, kas yra komunikacija, kaip ji reiškiasi ir skleidžiasi žmogaus kasdienybėje bei literatūroje, polemizuoja įvairių sričių specialistai, savo modelius pateikia proceso ir semiotinės mokyklų atstovai.

Komunikacijos sąvoka kilo iš lotyniško žodžio *commūnicātio*, reiškiančio „pranešimas, perteikimas“, ir iš lotynų kalbos žodžio *commūnico*, reiškiančio „bendrauti, palaikyti ryšį“ (*Thesaurus Latino-Lituanicus*). Johnas Fiske knygoje *Įvadas į komunikacijos studijas* komunikacijai priskiria ir pokalbį, ir informacijos platinimą, literatūros kritiką, ir net šukuoseną. (Fiske, 1998, p. 15). Dar plačiau ir neįprasčiau savo knygoje *Kalbėjimas vėjams. Komunikacijos idėjos istorija* (2004) komunikacijos erdves bei objektus pristato Johnas Durhamas Petersas. Jis atskleidžia komunikacijos objekto beribiškumą, nukreipdamas žvilgsnį į spiritualistines erdves ir nekomunikabilumo horizontus. Betteke van Ruler išskiria tris komunikacijos teorijos aspektus: vienos krypties prasmų kūrimo komunikaciją, kurioje siuntėjas stengiasi sukurti ar rekonstruoti gavėjo suformuotas prasmes, dvipusės krypties prasmų kūrimo komunikaciją, kurioje du ar daugiau asmenų kuria prasmes kartu, ir komunikaciją kaip bekryptį diachronišką prasmų kūrimo procesą, kuriame susitelkiama į nepertraukiamą prasmų plėtojimąsi (van Ruler, 2018, p. 368).

Nepaisant komunikacijos studijų lauko problemiško, vis dėlto galima pabandyti bent jau bendrais bruožais jį apibrėžti ir išskirti pagrindinius komponentus, juolab, kad šiame straipsnyje nenagrinėjama komunikacijos apibrėžimo problematika. Komunikacija – tai bendravimas, keitimasis informacija, patirtimi, požiūriais, išgyvenimais, perteikiamais tam tikra prasme simbolių sistema. Komunikacija taip pat yra suvokimas, recepcija, refleksija, informacijos kaupimas. Komunikacija gali būti vidinė (asmeninė), tarpasmeninė, tarpkultūrinė. Ir tai tik bendri bruožai, tačiau toli gražu ne visi. Nemažai priskaičiuojama komunikacijai bendrų komponentų: adresantas (siuntėjas), adresatas (suvokėjas), laiko ir erdvės dimensijos, situacija, perdavimo priemonė, kelias, simboliai, kalba, intencija, tikslumas ir kt. Žodžiu, komunikacijos procesas ar veiksmas prasideda jau vieno asmens viduje intencija, mąstymu, suvokimu, prasmės kūrimu ir tęsiasi toliau, atsižvelgiant į situaciją, kontekstą, pasirinktą kelią, suvokėją ir pan. Kaip teigia B. van Ruler, komunikacija yra procesas, kuris iš prigimties yra sąveikaujantis ir atliekamas visiems kartu dalyvaujant visuose lygmenyse (van Ruler, 2018, p. 379).

Komunikatyvumas yra esminis bruožas, skiriantis meną nuo kitų estetinių reiškinių (pavyzdžiui, gamtos reiškinių): „Meno, kaip kalbos ir komunikacijos priemonės, ir visuomenės santykio dilema verčia išsiaiškinti, kaip menininkas kalba publikai, kokių tarpusavio supratimo pastangų tikimasi iš menininko ir vartotojo“ (Černevičiūtė, Žilinskaitė, 2009, p. 208). Pasak Wolfgango Iserio, komunikacija literatūrinio kūrinio skaitymo metu atsiranda dėl „fundamentalios teksto ir skaitytojo asimetrijos“ (Iser, 2004, p. 162), o teksto ir skaitytojo sąveiką suponuoja aiškumo ir apibrėžtumo tikslo trūkumas. W. Iserio teigimu, neatitiktis tarp teksto ir skaitytojo lieka neapibrėžta, taip padidindama komunikacijos įvairovę. Literatūros kūrinys (kaip ir visas menas) provokuoja suvokėją kelti klausimus,

aktyvias diskusijas, lavinti kritinį mąstymą. Autorius į tekstą integruoja jam aktualią informaciją, vaizduotės darinius, asmenines preferencijas, dalijasi įvairia patirtimi. Kaip pastebi J. Černevičiūtė ir V. Žilinskaitė, palaipsniui įsitvirtina komunikatyvesnė meno samprata – svarbesni tampa ne estetiniai meno vertinimo kriterijai, o jo galimybė būti suprantamam ir „aktyvinti“ piliečius (2009, p. 211).

Onės Baliukonytės (Baliukonės) eilėraščiai pasirinkti teorinėms įžvalgoms kaip pavyzdžiai dėl autorės ktoniškumo savipratos. O. Baliukonės ktoniškumo kvintesencija atsisleidžia ne per išorinius ženklus, o ryškiais vidiniais sielos judesiais. Poetės ktoniškumas išsiskyrė ne tiek fizinėmis savybėmis, kiek egzistencinės problematikos kūryba, drąsiais visuomeniškais pasisakymais, skvarbiu metafiziniu mąstymu, mistinėmis patirtimis. Autorės išskirtinumas ir charizmatiškumas išryškėja žvelgiant tiek filosofiniu-religiniu, tiek ir socialiniu požiūriu, įsiskaitant į jos eilėraščius bei esė. Todėl buvo nuspręsta patyrinėti, kaip O. Baliukonė savo kūryba komunikuoja su skaitytoju. Savo esė poetė rašė: „<...> žodis atrakina pasaulio duris ir širdį. (Ypač tai jaučia poetai...) Jis jungia tave ir mane (mane – rašančią šiuos apmąstymus, ir tave – skaitantį...), gyvąją gamtą su negyva, žmogų su Kosmosu. Ir saugo šių amžinų ryšių turinį“ (Baliukonytė, 1987, p. 33).

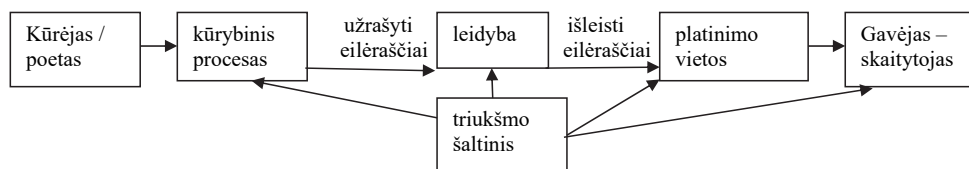
Komunikacijos ir literatūros tyrimų lauke paminėtinas Karolinos Bagdonės straipsnis „Teksto adresato vaidmuo lietuvių egzodo poezijoje“, kuriame dėmesys sutelkiamas į teksto komunikacines priemones bei raiškos būdus, poetinės kalbos tyrimus, ir bandoma rekonstruoti Liūnės Sutemos tekstuose atsiskleidžiantį skaitytojo modelį (2018, p. 179–192). Eugenija Valienė, remdamasi Elenos Baliutytės įžvalgomis, literatūrinę recenziją įvardija metaliteratūriniu komunikacijos aktu. Pasak tyrėjos, remiantis komunikacijos teorija, išryškėja „publicistinis recenzijos dėmuo, suponuojantis jos komunikatyvumą ir aiškią orientaciją į skaitytoją“ (2012, p. 233). Tai implikuoja požiūrį, kad ne tik literatūros kūrinys, bet ir literatūrinė recenzija atlieka komunikacinę funkciją. O. Baliukonės kūrybą išsamiai pristatė Viktorija Daujotytė knygoje *Šokėja virš liepto per prarają* (2008). Taip pat paminėtina V. Daujotytės knyga *Parašyta moterų* (2001), kurioje O. Baliukonei skirtas skyrius „Rizikuojantis raštas ir balsas“. Šiame skyriuje V. Daujotytė analizuoja O. Baliukonės eilėraščių ciklą „Kalė širdis“, kuriame kuriama „fizinio ir metafizinio kūno lygmens santykio poezija“ (Daujotytė, 2001, p. 542). Čia poetė taip pat įvardijama kaip kūrėja, veikiama ribinių situacijų, kurios poezija kuria nuolatinę aukštumos ir žemumos dimensijų priešpriešą. Audinga Peluritytė poetės O. Baliukonės eilėraščių knygos *Bokštai* (1996) recenzijoje aptaria poetės lyriką, atsigręždama į mito, kultūros istorijos dalykus, permąstydamą žmogaus ir pasaulio prigimties bei jų tarpusavio sąveikos būdus (Peluritytė, 2006, p. 268–272). Ypatingas pajautas ir išgyvenimus, atskleistus O. Baliukonės poezijoje dviejuose savo straipsniuose pristato ir šio straipsnio autorė (Barkutė, 2015, p. 144–160; 2014, p. 92–98).

Šiame straipsnyje aprašomo tyrimo tikslas – aptarti eilėraščių kaip komunikacijos proceso pagrindinį dėmenį. Dėmesys bus kreipiamas ir į patį informacijos perdavimo procesą, ir į pranešimo reikšmių kūrimą bei keitimąsi jomis. Tyrimo tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai: 1) išsiaiškinti pagrindinius komunikacijos veikimo principus; 2) nustatyti eilėraščio kaip komunikato vietą procesinių ir semiotinių komunikacijos modelių struktūroje;

3) nustatyti ir pateikti Onės Baliukonės eilėraščių komunikatyvumą, informatyvumą ir reikšmingumą. Paskutinis uždavinys nurodo į tyrimo temos naujumą ir aktualumą, nes svarbus tampa O. Baliukonės poetinio teksto vaidmuo komunikacijoje tarp kuriančios sąmonės (siuntėjo) ir skaitytojo (gavėjo). Kaip metodologinė prieiga tyrimui atlikti, pasitelktos J. Fiske's komunikacijos studijos ir idėjos, kurios leidžia stebėti, kaip vyksta dialogas tarp kūrėjo ir skaitytojo. Straipsnyje taip pat taikomas interpretacinis tyrimo metodas O. Baliukonės eilėraščių prasmei ir reikšmei atrinkti.

Eilėrašties procesinių komunikacijos modelių struktūroje

Atsižvelgus į išsakytas mintis apie meno komunikatyvumą, galima teigti, kad literatūros kūrinys – eilėrašties – pagrįstai laikomas pranešimu kūrėjo ir skaitytojo komunikacijos procese. Šiam teiginiui iliustruoti pasirinkti du – amerikiečių mokslininkų Shannono ir Weaverio bei amerikiečių socialinio psichologo Newcombo – modeliai. Grafiškai eilėrašties kaip pranešimo kelias galėtų būti atvaizduotas pagal Shannono ir Weaverio sukurtą komunikacijos modelio analogiją (1 pav.).



1 pav. Eilėrašties kelias. Adaptuota pagal šaltinį: Fiske, 1998

Kūrėjas priima sprendimus, kokį pranešimą, kokių kūrinių siųsti (pateikti) gavėjui-skaitytojui. Todėl gavėjui siųsto pranešimo iškodavimui ir užkoduotų reikšmių atskleidimui bei šio pranešimo semantiniam tikslumui nemenką vaidmenį vaidina kultūriniai veiksniai. Detaliau norėtusi aptarti šioje scheme pavaizduotą triukšmo šaltinį, kuris didžia dalimi nulemia komunikacijos akto sėkmingumą. Kad ir kaip nemalonu, tačiau problemos ir trukdžiai yra neišvengiami komunikacijos procese. Shannonas ir Weaveris nurodė tris komunikacijos studijų problemų lygius: A lygis – techninės problemos, B lygis – semantinės problemos ir C lygis – efektyvumo problemos (Fiske, 1998, p. 22), kurie tarpusavyje susiję ir daugiau ar mažiau turi įtakos procesui. Analizuojamuoju atveju, techninis triukšmas padarinių gali turėti leidybos ir platinimo stadijoje. Tačiau semantinis triukšmas turi žymiai didesnės įtakos: jis gali tiek iškreipti siuntėjo (poeto) ketinimus (kūrybiniame procese nepavyksta atitinkamai perteikti savo emocijų būsenų, pasirenkamos netinkamos raiškos priemonės ir pan.), tiek sutrukdyti gavėjui (skaitytojui) priimti būtent tą žinią, kurią siuntė poetas. Komunikacijos sėkmingumas priklauso nuo menininko gebėjimų, sumanymo įgyvendinimo sėkmės, menininko siekiamo efekto pobūdžio ir praktinio jo rezultato, sugebėjimo sukelti suvokėjams menininko jaustas emocijas. Svarbios ir efektyvumo problemos. Komunikacijos efektas būtų skaitytojo estetinė ar emocinė

reakcija į meno kūrinį, šiuo atveju – į eilėrašį. Siuntėjui sunku numatyti, kokią reakciją ar kokį efektą patirs skaitytojas, o nuo to priklauso ir komunikavimo efektyvumas. Todėl svarbus tampa grįžtamasis ryšis ir skaitytojo atsakas, kuris geriausiai pajuntamas knygos platinimo stadijoje (knygų perkamumas). Pranešimo komunikatyvumas ir komunikacijos proceso sėkmingumas, t. y. būti menininkui matomam ir girdimam, priklauso ne tik nuo triukšmo, bet ir nuo to, koks yra pranešimas: perteklinis ar entropiškas. Perteklius kaip pagalbinė priemonė padeda įveikti dėl triukšmo atsiradusius trūkumus, teisingiau iš koduoti siunčiamą žinią. Paprastai perteklinės būna liaudies, estradinės dainos (šabloniška poezija). Meno kūrinyje teisingas iš kodavimas nustatomas pagal tai, kokios kūrinio reikšmės atskleidžiamos suvokėjo ir kaip tos reikšmės susijusios (sutampa) su kūrėjo už koduotomis reikšmėmis. O štai entropija susijusi su nenusipėjamumu. Dėl to, kalbant apie meninę komunikaciją pažintiniu aspektu, atrodo, kad menas yra netiesioginis kalbėjimas apie realų pasaulį. Jei kalbėsime apie O. Baliukonės eilėraščius, jie vadintini labiau entropiškais nei pertekliniais. Ji laužo priimtinas nusistovėjusias normas, savo laiko konvencijas, nenori būti lengvai suprasta. Gyvenimo tiesos ieškoma bandant atsiriboti nuo kasdienių stereotipų ir įprastų paieškos būdų:

*Keisčiausiame iš pasaulių –
Nerealus minkštumo erdvėj
Vis plūkavai busdama,
Nesurasdama
Nors kiek tvirtesnio paviršiaus,
Į kurį atsispyrusi
Galėtum grįžti atgal...
Tarp švelniai plistančių
Nežinomų atspalvių uždangų –
Tolstant artinantis kolosams,
Šiek tiek panašioms į žmones,
Tačiau visai ne žmonėms –
Vis laukei: įtrauks ar atstums,
Suvystys ar leis išplaukti
Iš šios nepažįstamos antibūties... (Baliukonytė, 1998, p. 98)*

O. Baliukonės lyrikos išskirtinis bruožas – vaizdai-prieštaros („tolstant artinantis“, „įtrauks ar atstums“). Poetinė kalba pripildoma prieštarų autorės būsenų, konfliktų, dramatiškų išgyvenimų. Ambivalentiška kalba sukurti poetiniai vaizdai atveria ypatingas jausmines gelmes. O. Baliukonės kalba artima mistinės patirties kalbai. Autorė poetinėmis kalbos priemonėmis bando išsakyti ir pasidalyti su suvokėjais tuo, kas, rodos, plevena anapus apčiuopiamos ir ribiškai suvokiamos tikrovės. Giliausios mistinės tikrovės patirties kalbinė raiška ir jos suvokimas skatina užmegzti net ne vieną dialogą (komunikuoti): vieną – tarp dviejų diskursų, antrą – tarp teksto ir suvokiančiojo.

Entropiją mažina O. Baliukonės naudojami pasikartojantys rimo ir ritmo šablonai. Rečiau, bet esama ir sąlyginai perteklinio turinio eilučių, kai poetė eilėraštyje „Sokrato saulė“ paskutiniame posme pamini su Sokrato gyvenimu susijusius epizodus ir garsųjį posakį, taip kurdama savo konvencijas ir padidindama šių eilučių perteklių:

Kodėl Sokrato saulė mumyse tokia blausi?

Štai atminties erškėčių, rožių ateities vainikas.

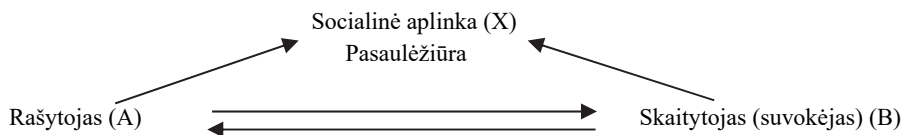
Po juo taurė cikutos... Mylinčiam ji nebaisi.

PAŽINK SAVE –

Dangaus išgraviruotų žodžių neištrins jau niekas. (Baliukonytė, 1986, p. 49)

Ir nors tarp entropiško ir „aukštojo“ meno ne visada yra dedamas lygybės ženklas, O. Baliukonės poezija jau nuo pat kūrybinio kelio pradžios buvo pripažįstama kritikų, giriamą kolegų poetų ir mėgiama skaitytojų. Šios poetės lyrikoje atsiskleidžiantis poetinis pasaulis pilnas prieštarų, simbolių, intertekstų. Lyrinis subjektas vienur komunikuoja lyg savo viduje (mąsto, abejoja, apgailestauja), kitur tiesiogiai kreipiasi į adresatą. Tiek vienu, tiek kitu atveju skaitytojas yra įtraukiamas į komunikacijos aktą. Lieka tik vienas klausimas, ar sugebės suvokėjas teisingai iškoduoti poetės pasiųstą žinią. Grįžtamasis ryšys meninės komunikacijos procese paprastai pasireiškia per simbolinį poeto kapitalą – pripažinimą, populiarumą. Paminėtinas ir knygų perkamumas, nors jis neįrodo, kad skaitytojas teisingai iškodavo siunčiamą žinią, tačiau tai parodo, jog komunikacijos aktas įvyko ir poetė buvo išgirsta, nes meno patyrimo visada kažkas suvokiama ir visada vyksta kažkas, ką galime vadinti suvokimu. Nesant galimybės skaitytojui išreikšti savo atsako autoriui (autorius yra miręs), lieka skaitytojo įgytos asmeninės patirties sklaida, o žinios iškodavimo sėkmė priklauso nuo kultūrinio pasiruošimo.

Kitas procesinės mokyklos modelio pavyzdys – Newcombo trikampio formos modelis. Newcombas dėmesį kreipė į komunikacijos vaidmenį visuomenėje arba socialinius santykius. Rašytojo ir skaitytojo komunikacinius santykius galima pavaizduoti pasitelkiant Newcombo modelį (2 pav.).



2 pav. Komunikacijos vaidmuo visuomenėje

Adaptuota pagal šaltinį: Fiske 1998

Akivaizdžiausiai šio meninės komunikacijos modelio veikimas pastebimas vykstant pokyčiams socialinėje aplinkoje arba esant ypatingai situacijai. O. Baliukonės atveju galima būtų paminėti jos kūrybą sovietmečiu ir atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę.

Nepaisant ideologizuotos sovietmečio kultūros politikos, O. Baliukonė (tada dar Baliukonytė) nesinaudojo „privalomomis“ ideologinėmis klišėmis, turėjo savo individualų stilių. To meto socialinė aplinka buvo palankesnė sovietinei valdžiai lojaliems menininkams. O. Baliukonė ignoravo „patogesnes temas“, tačiau išliko vertinama kritikų ir skaitytojų. Paradoksalu, tačiau pirmaisiais Nepriklausomybės metais, pasikeitus politinei situacijai ir socialinei aplinkai, meninė komunikacija išgyveno krizę. Sovietmečiu nemažą socialinį kapitalą sukaupti padėjo palankus žmonių požiūris į literatūrą kaip į „kultūrinio pasipriešinimo politinei sistemai formą“ (Jakonytė, 2005, p. 108). Jau pirmaisiais nepriklausomybės metais daug meno pasaulio atstovų susidūrė su neišsprendžiama dilema: ar jų socialinis vaidmuo išliko analogiškas buvusiam ir kaip spręsti simbolinio ir ekonominio santykio ekvivalentiškumą. O. Baliukonė, kaip ir dauguma žmonių, tuo metu į pasikeitimus sureagavo su pakiliu džiugesiu. Tačiau jos eilėraščių rinkinyje *Vaduok* (1992) ne visi kūriniai tokios pakylėtos nuotaikos. Skaitome eilutes, kuriose skamba skausmingas nusivylimas vartotojišku malonumų keliu pasukusiais tautiečiais:

*Ir apstoja Viršuliškių medžiai bedaliai –
Nukankinti, žaizdoti, ligoti [...]
Nes anapus likimų – smulkių ir niekingų,
Geidulių horizonto dvimačio – erdvė... (Baliukonė, 2003, p. 95)*

*Teisybės drobę pakeitė sintetiniai melų šilkai,
Eiliakaliai prirašė tobuliausių pilvui odžių...
Laimingi, sotūs, aprengti madingai ir šiltai –
Jie turi daug žodynų... Tik nemoka meilės paprastųjų žodžių. (Baliukonė, 2003, p. 96)*

Tad, ką mums pasako šioje situacijoje Newcombo modelis? Socialinė aplinkoje (X) keitėsi vertybės: pirmenybė buvo teikiama ekonominėms, bet ne dvasinėms vertybėms. Pakito ir skaitytojų (B) orientacija į X. Kadangi rašytojo (A) – konkrečiu atveju O. Baliukonės – orientacija į aplinką (X) pakito tik iš dalies, tarp komunikacijos dalyvių kilo įtampa, atsiskleidusi poetės eilėraščiuose, t. y. nors komunikacija tapo reikalingesnė, tačiau ji tapo sudėtingesnė ir konfliktiškesnė. Atskirais atvejais buvo galima kalbėti apie visišką nekomunikabilumą. Labai informatyviai šio laikotarpio „žlugusios komunikacijos“ situaciją aprašė Loreta Jakonytė monografijoje *Rašytojo socialumas*. Autorė detalai išdėsto, kaip daug vilčių teikiantis *dialogas* tarp menininkų ir verslininkų, palaipsniui virsdamas *pašnekesiu*, išryškinusiu vertybinius skirtumus, perėjo į atvirą *konfliktą*, nes naujoji visuomenės grupė buvo „nenuiteikusi dalintis socialinės galios sfera ar juolab remti kultūrą“ (Jakonytė, 2005, p. 118).

Pritaikius adaptuotą Newcombo modelį, galimas dar vienas komunikacijos variantas – kai rašytojo ir skaitytojo pasaulėžiūra ar nuomonė (X) kokių nors klausimų yra panaši, sutampa arba nesutampa. Štai, pavyzdžiui, šiose O. Baliukonės eilėse nuskamba poetei itin svarbi gamtosaugos problema (X):

*Su žvyran įbestu ir pamestu medžiu našlaičiu
Tyliau ir aš tarp daugiaakių, bet aklų namų.
O glaudžiasi sapnai prie tolimų žalių pašlaičių,
Giliai alsuoja seno miško ramumu – – –*

*Bet siela siaubo stroncio kupina, pasauli!
Tu mus kaip riešutus kramtai mašinų dantimis...
Ar įsileis rytoj į žydrą krikštolinę salę
Švarus vanduo, ar paskutinio gyvo gurkšnio neatims? (Baliukonytė, 1986, p. 20)*

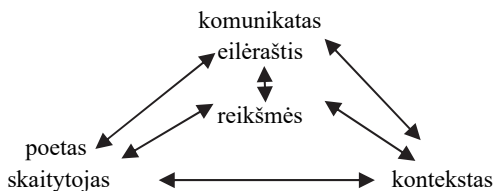
Iš šio ir ankstesnių pavyzdžių galima rekonstruoti poetės pasaulėžiūrą ir, galima sakyti, nepakitusį požiūrį į socialines aktualijas. Jei ir skaitytojui (B), kaip ir poetei (A), svarbi pasaulio globalizacija ir užteršta gamtinė aplinka, galima sakyti, kad A ir B nuomonė apie X yra panaši, sistema yra pusiausvyroje ir komunikacija vyksta sklandžiai. Jei skaitytojas (B) šiuo atveju yra abejingas X, komunikacija nevyks taip sklandžiai, kaip, galbūt, tikėjosi kūrėja. Kaip pastebi Fiske, kuo svarbesnę vietą X užima A ir B socialinėje aplinkoje, tuo stipresnis bus bendros orientacijos į jį poreikis (1998, p. 50). Taip aktuali tema verčia poetę ir skaitytoją aktyviau komunikuoti, kad būtų nustatyta bendra orientacija į naują X. Šis modelis parodo, kad sklandžiai komunikacijai ir pusiausvyrai sistemoje užtikrinti būtina tinkama informacija, todėl kūrėjui tenka nemenka užduotis perduoti skaitytojui tinkamą žinią.

Eilėraščio kaip pranešimo reikšmės kūrimo svarba

Procesiniai modeliai vienaip ar kitaip nusako patį komunikacijos procesą. Semiotiniai modeliai susitelkia ties pranešimo reikšmių kūrimu, ties prasmės problema. Sėkmingai komunikacijai įvykti reikia panašiai mąstyti ir išpažinti panašias vertybes. Kęstutis Nastopka pastebi, kad „nesuprasta poezija bus tik beprasmiškas spaudos ženklų derinys“ (1991, p. 240). Todėl šiame reikšmių kūrimo procese sėkmingai komunikacijai svarbus tampa ne tik kūrėjas, bet ir skaitytojas.

Semiotiniuose modeliuose neišskiriami koduotojai ir iš koduotojai, nes iškodavimas yra tokia pat kūrybinga veikla, kaip ir užkodavimas. J. Fiske pastebi, kad semiotikai komunikacija yra už koduotojo ar iš koduotojo atliekamas pranešimo reikšmės generavimas. Reikšmė nėra vien statiška pranešime atrandama sąvoka. Reikšmė – aktyvus kūrimosi ir generavimo procesas. Šiuose modeliuose sprendžiamas klausimas, kas paverčia ženklus pranešimu. Būtent ženklai, kodai ar sistemos, į kuriuos organizuojami ženklai, ir jų veikimo būdai yra pagrindinis semiotikos studijų objektas (Fiske, 1998, p. 58, 64). Todėl dėmesys sutelkiamas į tekstą ir sureikšminamas skaitytojo (iš koduotojo) vaidmuo. Siuntėjo sukurtas pranešimas skatina skaitytoją sukurti savo reikšmę, kuri siejasi su jau sukurto pranešimo reikšme. Kokias reikšmes pamatys skaitytojas tekste, kaip iš koduos teksto ženklus, priklausys nuo jo įgytos socialinės ir kultūrinės patirties. Taip pat, kuo bendresni bus siuntėjo ir skaitytojo kodai, tuo labiau jų „abiejų pranešimo ‚reikšmės‘ suartės“ (Fiske, 1998, p. 57).

Poetinė kalba turi savo dėsnius ir savo logiką, jai svetimos vienareikšmės tiesos. Poetai, kalbėdami savo kūrinuose apie pagrindines gyvenimo tiesas, įsijausdami į neretai kenčiančio subjekto vaidmenį, savo lyriniais tekstams suteikia labai savitą ir tik jiems būdingą išraišką. Eilėraštis neturi būti nuspėjamas nuo pirmųjų eilučių – jam reikalinga gelmė. Todėl, kaip teigia K. Nastopka, poeto ir skaitytojo konfliktas – neišvengiamas. Vadinasi, šiame kontekste neišvengiami ir komunikaciniai sunkumai. Žiūrint į eilėraštį kaip komunikatą semiotiniu aspektu (reikšmės kūrimo), jo ryšius su kitais komunikacijos elementais galima pavaizduoti struktūriškai (3 pav.).



3 pav. Komunikatas ir reikšmės.
Adaptuota pagal šaltinį Fiske, 1998

Poetas, užkoduoamas savo žinią, naudojami tam tikrais elementais paradigminiame ir sintagminiame matmenyse. Kadangi jo sukurti kodai perteikia reikšmę ir nurodo kažką kitą, o ne save, skaitytojas atlieka panašius veiksmus iškoduoamas, nes „literatūriniuose kūrinuose pranešimas siunčiamas į abi puses, t. y. skaitytojas „priima“ pranešimą jį sukurdamas“ (Iser, 2004, p. 161). Skaitytojas sukuria teksto reikšmę, pasitelkdamas savo patirtis, emocijas ir požiūrius. Tačiau tam, kad įvyktų sklandi komunikacija, t. y. iškoduojamos reikšmės atitiktų užkoduojamąsias, neprarandant pranešimo prasmės, kūrėjas ir skaitytojas turėtų disponuoti panašiomis kultūrinėmis patirtimis.

Kodai „yra organizuotų ženklų sistemos. Šios sistemos paklūsta taisyklėms, kurias pripažįsta visi kodą vartojančios bendruomenės nariai“ (Fiske, 1998, p. 81). Riboti kodai yra ne tokie sudėtingi, dažniau pertekliniai, jų pranešimai lengvai nuspėjami, orientuoti į visuomeninius santykius. Išplėtoti kodai yra entropiškesni, sunkiau numatyti kalbėtojo žodines galimybes. Išplėtotas kodas labiau pritaikytas individui kaip asmenybei, o ne jo vaidmeniui grupėje. Plataus vartojimo kodas yra bendras masinės auditorijos nariams, o siauro vartojimo kodas skirtas ypatingai auditorijai, kurią dažnai apibrėžia jos vartojami kodai (Fiske, 1998, p. 88–91). O. Baliukonės poezijos kalba yra organizuota tiek bendrais, tiek specifiniais būdais. Kaip jau buvo minėta, tai entropiška poezija, kurioje daugiau išplėtotų ir siauro vartojimo kodų, mažiau konvencijų, gana nedaug ribotų ar plataus vartojimo kodų. O. Baliukonei išplėtotas kodas būtinas meninių prasmų ir reikšmių kūrimui. Kalbėdama apie individualias patirtis, poetė neapeina ir ribotų kodų, kurie padeda išreikšti tai, kas „bendra kalbėtojui ir klausytojams“ (Fiske, 1998, p. 89). Tačiau O. Baliukonės lyrikoje vyrauja siauro vartojimo kodai. J. Fiske siauro vartojimo kodus vadina elitiniais, intelektualiais ir kultūriškai vertingais (1998, p. 95). Tokios poezijos mėgėjai meninės komunikacijos metu neieško lengviausio kelio, nelaukia nuraminimo ar

nuomonės patvirtinimo. Pavyzdžiui, šiose eilutėse matyti, kad O. Baliukonė, pasitelkusi lingvistinius procesus ir menines priemones, naudodama gana nesudėtingas metaforas, sukuria net kelias galias prasmes turintį tekstą:

*Nežmoniškai, neangeliškai pilka –
Ir kietas gruodas įsčių vaisių žeidžia...
Tačiau aukštybėse jau audžia tyrą šilką:
Visi, nūnai belapiai ir bežiedžiai,
Bus aprengti baltai, pasidabruoti
Šerkšnu – kad juodą metą atkalėtų,
Kad nepavargtų gimti ir darbuotis –
Vardan šiltų šventų švelnių Kalėdų [...] (Baliukonė, 2003, p. 157)*

Šio eilėraščio estetiniai kodai apima vidinį subjektyvų pasaulį ir kartu juos veikia kultūrinis kontekstas. Čia naudojami siauro vartojimo kodai, tekstas skirtas ypatingai auditorijai. Tačiau paskutinę eilutę galima traktuoti kaip plataus vartojimo ir ribotą kodą, nereikalaujantį ypatingo išsilavinimo; veikiau tam būtina tam tikra kultūrinė patirtis. Ši eilutė leidžia atrakinti viso eilėraščio reikšmės, todėl jį galėtų suprasti ir masiškesnė auditorija. Naudojamos metaforos ne tik koduojančios, bet ir rodančios Baliukonės poetinio mąstymo filosofiskumą. Skaitytojas, neturintis panašios kultūrinės-religinės patirties, iš koduodamas informaciją, labai tikėtina, jog susidurs su keblumais. Eilėraštyje gamtos vaizdų ir kasdienybės autentikos metaforomis poetė užkoduoja metafizinę, vizijų ir sapnų patirtį. Metafizinėje patirtyje O. Baliukonė atranda žmogų ir daiktą kaip vieningą visumą. Net ir nedisponuodamas atitinkama patirtimi, skaitytojas gali turėti intencijų atskleisti eilėraštyje užkoduotų prasiūčių ir reikšmių. Taigi, komunikacijos sėkmingumas priklauso ne tik nuo sugebėjimo iš koduoti žinią ir patyrimo santykio, bet ir nuo intencijų bei pasiryžimo ieškoti, atrasti, sužinoti ir tobulėti.

Apie iš koduojamas reikšmes eilėraštyje galima kalbėti ir pasitelkus Charleso Sanderso Peirce'o ženklų reikšimosi modelį. C. S. Peirce'o reikšmės sudedamosios dalys – ženklas, interpretantas, objektas. Kiekvienas terminas gali būti suprastas tik susietas su kitais: ženklas nurodo kažką kitą nei jis pats – objektą, jį kažkas supranta, t. y. vartotojo mintyse yra efektas – interpretantas. Interpretantas yra mentalinė idėja, sukurta ženklo ir vartotojo patirties apie objektą (Fiske, 1998, p. 60). Kaip minėta, semiotikoje, semiotiniuose modeliuose neišskiriami koduotojai ir iš koduotojai, todėl šiuo atveju svarbiau skaitytojo kaip iš koduotojo pasaulio reikšmės kūrimas. Štai eilėraštyje „Sizifas“ O. Baliukonė tik paskutinėje strofoje panaudoja intertekstą:

*O tu daugiau po kojų nežiūrėki sau...
Kas prijaukins žvaigždes – tas pergalės likimą.
Ir neieškok užuojautos: padėkit, pailsau...
Sizifas iš akmens kantrybės amžiais ima. (Baliukonytė, 1986, p. 44)*

Skaitytojas gali iš koduoti eilėrašį, jeigu turės panašios kultūrinės patirties. Paskutinė strofos eilutė – tai ženklų sistema, nurodanti į objektą – graikų mitą. Žodžiai (ženklai) *Sizifas* ir *akmuo* turi atitinkamą mentalinę idėją, todėl svarbūs tų ženklų interpretantai, kurie šio eilėraščio kontekste bus skaitytojo tų žodžių patirties ir objekto patirties bei žinių rezultatas. Skaitytojui paskutinė eilutė svarbi ne tik savo literatūrinių kompetencijų nustatymui, bet ir viso eilėraščio reikšmės kūrimui. Norėdamas iš koduoti eilėrašį (pranešimą), skaitytojas turi ne tik žinoti Sizifo mitą, bet ir pritaikyti jį kaip raktą eilėraščio reikšmei ir prasmei atrakinti, t. y. sugebėti suprasti, kokia žinia už koduota jam siunčiamame pranešime ir ar jo, kaip iš koduotojo, sukurta reikšmė siejasi su poetės sukurta reikšme. Galimam komunikacijos reikšmių kūrimui svarbus dar vienas eilėraštis, kurio iš kodavimui reikalinga tam tikra kultūrinė patirtis:

Tėvo Namuos
Yra daugybė buveinių,
Paruoštų mums,
Neišsitenkantiems
Savo ankštose širdyse, –
Kur vieni
Nuo sutemų ligi aušros
Prievartauja ir žudo,
Meluoja ir piktžodžiauja,
Kiti – meldžiasi
Už tuos nelaimingus brolius
Ir paklydusius seseris,
Be galo pigiai –
Už trisdešimt sidabrinių,
Už kelis geismų skatikus –
Pardavusius erdvųį būstą
Aukštuosiuos
Tėvo namuos... (Baliukonytė, 1998, p. 118)

Šiame O. Baliukonės eilėraštyje pastebimos atsiskleidžiančios autentiškos patirtys, jų ryškios sąsajos su pamatiniais teologijos šaltiniais – Šventuoju Raštu ir bažnyčios tradicija. Čia naudojami išplėtoti kodai, kuriais autorė išreiškia konkretų ketinimą pasidalyti patirtimi, išeinančia už įprastų žmoniškųjų galimybių ribų, bei perduoti asmeniškų nuojautų prasmes. Chrisas Oliveris pažymi, kad išplėtoti kodai žymi komunikacijos būdą, turintį aukšto laipsnio individualizuotą lingvistinį apibrėžtumą (Oliver, 2016, p. 79). Poetė išplėtoja ir detalizuoja eilėraščio reikšmes. Kartu tai ir plataus vartojimo kodai, orientuoti į įvairialypę auditoriją. Šiame pranešime pateikti kultūrai būdingi jausmų ir vertybių pavyzdžiai. Prasminiu aspektu šis eilėraštis gana turtingas pamatinėmis krikščioniškomis įžvalgomis. Autorė glaustai, bet taikliai parinktais žodžiais perteikia aktualumo neprarandančias tiesas: nuodėmės sužeista žmogaus prigimtis, gėrio ir blogio dichotomija, egzistencinė pasirinkimo dilema. O. Baliukonė suvoktą Apreiškimo tiesų refleksijomis bei

savitais tikrovės regėjimais išreiškia egzistencinę dabarties žmonijos dramą. Šiuo atveju tai, kokias reikšmes sukurs skaitytojas, priklauso nuo jo objekto (Šv. Rašto) ir perskaitytų žodžių patirties, kokius ženklus – interpretantus – sukurs pirmieji ženklai (eilėraščio žodžiai). Taigi rezultatas gali kisti priklausomai nuo skaitytojo patirties ir aplinkinio pasaulio suvokimo. Taip pat svarbu, kokia bus sukurta reikšmė ženklų struktūriniuose ryšiuose, nes poetės kuriama reikšmė jos pranešimui susideda ne tik iš aliuzijų į Šventąjį Raštą, bet ir visos pasaulėžiūros bei pasaulėjautos.

Išvados

Šiame straipsnyje trumpai buvo apžvelgtas meno kūrinys – eilėraštis – komunikacijos teorijos kontekste. Pasirinkus kelis procesinius ir semiotinius modelius, buvo pademonstruotas meninės komunikacijos procesas. Tam tikslui buvo tikslingai pasirinkta Onės Baliukonės poezija – jos eilėraščiai yra pakankamai entropiški, reiškiamos mintys ir vidiniai išgyvenimai dažnai užkoduoti siauro vartojimo kodais. Būtent tokio eilėraščio kaip pranešimo suvokimas ir iškodavimas gali sukelti keblumų ir apsunkinti komunikaciją, nes komunikacijos pagerinimo priemonė yra perteklius. Entropiją O. Baliukonės lyrikoje mažina poetės naudojami pasikartojantys eilėraščio rimo ir ritmo šablonai. O. Baliukonės intelektualė, reikalaujanti tam tikros kultūrinės bei socialinės patirties, poezija buvo vertinama kritikų ir mėgiama skaitytojų tiek sovietiniais, tiek atkurtos Nepriklausomybės Lietuvoje laikais (su nedidelėmis komunikacinėmis krizėmis pirmaisiais Nepriklausomybės metais).

Semiotiniai modeliai atskleidė, kad koduotojai ir iš koduotojai nėra išskiriami. Kadangi iškodavimas yra toks pat kūrybingas, kaip ir užkodavimas, dėmesys vienodai buvo kreipiamas ir poetės, ir skaitytojo pranešimo galimų reikšmių kūrimui. Semiotikoje skaitytojo reikšmių kūrimas yra nulemtas jo kultūrinės patirties. Būtent ši patirtis turėtų padėti O. Baliukonės poezijos skaitytojams iš koduoti eilėraščiuose glūdinčias prasmes. Tai įrodo, kad meno kūrinys yra puikus komunikatas, įvedantis į realų vertybių pasaulį.

Šaltiniai

- Baliukonytė, O., 1986. *Tėve mūsų gyvenime*. Vilnius: Vaga.
 Baliukonytė, O., 1987. *Kelionės fragmentai*. Vilnius: Vyturys.
 Baliukonytė, O., 1998. *Elgetaujanti saulė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
 Baliukonė, O., 2003. *Akmuva*. Vilnius: Vaga.

Literatūra

- Bagdonė, K., 2018. Teksto adresato vaidmuo lietuvių egzodo poezijoje. *Darbai ir dienos*, 69, p. 179–192. <https://doi.org/10.7220/2335-8769.69.11>. Prieiga: <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/36792/1/ISSN2335-8769_2018_N_69.PG_179-192.pdf> [Žiūr. 2020 05 13]
 Barkutė, S., 2015. Karmelitiškojo dvasingumo paieškos Onės Baliukonės kūryboje: Šv. Alberto, Teresės Avilietės ir Edith Stein idėjų akiratis. *Inter-studia humanitatis*, 18, p. 144–160. Prieiga: <http://www.su.lt/images/leidiniai/Interstudija/I_18/10_Barkute.pdf> [Žiūr. 2020 05 13]

Barkutė, S., 2014. Kitoniškumo refleksija Onės Baliukonės kūryboje: išskirtinės savasties ir nesaugios būties teigimas. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2 (42), p. 92–98.

Černevičiūtė, J., Žilinskaitė, V., 2009. Kūrybinių industrijų raida ir meno komunikacijos samprata Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 20 (3), p. 203–212. Prieiga: <<http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2009/3/203-212.pdf>> [Žiūr. 2020 05 13]

Daujotytė, V., 2008. *Šokėja virš liepto per prarają*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.

Daujotytė, V., 2001. *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma littera.

Durham, P. J., 2004. *Kalbėjimas vėjams. Komunikacijos idėjos istorija*. Vertė P. Droblytė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Fiske, J., 1998. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Iš anglų kalbos vertė V. Gudonienė, E. Macevičiūtė. Vilnius: Baltos lankos.

Iser, W., 2004. Teksto ir skaitytojo tarpusavio sąveika. Vertė K. Žemaitytė. *Knygotyra*, 43, p. 161–168.

Jakonytė, L., 2005. *Rašytojo socialumas: Lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Nastopka, K., 1991. *Išsprūstanti prasmė*. Vilnius: Vaga.

Oliver, C., 2016. From Class to Culture: Restricted/Elaborated Codes vs. High/Low-Context Communication in Basil Bernstein and Edward T. Hall. *Sophia University Junior College Division Faculty Journal*, 37, pp. 73–83. Prieiga: <https://www.jrc.sophia.ac.jp/uploads/2016/06/04.chirs_.pdf> [Žiūr. 2020 05 13]

Peluritytė, A., 2006. *Senieji mitai, naujieji pasakojimai: apie naujausią lietuvių literatūrą*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Thesaurus Latino-Lituanicus, Jungtinis lotynų-lietuvių kalbų žodynas nuo XVII iki XXI amžiaus. Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, Skaitmeninės filologijos centras (2008–2017). Prieiga: <<http://www.thesaurus.flf.vu.lt/tezauros>> [Žiūr. 2020 05 13]

van Ruler, B., 2018. Communication Theory: An Underrated Pillar on Which Strategic Communication Rests. *International Journal of Strategic Communication*, 12 (4), pp. 367–381. <https://doi.org/10.1002/9781119010722.iesc0087>. Prieiga: <https://www.researchgate.net/publication/327879223_Communication_Theory> [Žiūr. 2020 05 13]

Valienė, E., 2012. Komunikaciniai literatūrinės recenzijos žanro aspektai. *Žurnalistikos tyrimai*, 5, p. 206–236. Prieiga: <<https://www.zurnalai.vu.lt/zurnalistikos-tyrimai/article/view/1799/10417>> [Žiūr. 2020 05 13]